ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ՖԵՐԻԴՈՒՆ ԲԵՅԻ «ՍՈՒԼԹԱՆՆԵՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»-ԻՑ

ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԳԱՆՁԱՐԱՆԻ[1] (ԹԱՁԻՆԵԻ ԱՄԻՐԵ) ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱԽՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԴԵՖԹԵՐԴԱՐ ԷՖԵՆԴԻԻ ԹԱՔՐԻՐԸ[2]

Նվաստս հայտնում եմ, որ կայսերական գանձարանի լրիվ տարին մուկաթաահից[3], ջիզիեից[4], ավելի ջիզիեից, ավարիզից[5] իշևանի (օթևանի) տուրքից[6] և տարբեր ստացվածքներից եկող եկամուտները կազմում են գանձարանի ելքն ու մուտքը, և որոնք հատկացված են կարիքների և ծախքերի՝ ընդամենը 14503 քիսե ակչե է։

— Հիշված ակչեից 7448 քիսեն ստացվում է մուկաթաահից և կայսերական խասերից.

— 297 քիսեն՝ ջելեպների ոչխարի աղնամից[7].

— 50 քիսեն բեյթ-ուլ-մալից, բերաթների և հրովարտակների եկամտից.

— 1203 քիսեն՝ օթևանի և իշևանի տուրքերից.

— 150 քիսեն՝ զեամեթի և թիմարների տերերի՝ թիմարի համար վճարած ակչեներից.

— 47 քիսեն՝ կայսերական անշարժ կալվածների և հողերի ամրացման եկամտից[8]։

— 71 քիսեն՝ օգնության...

— 115 քիսեն՝ Բոգդանի բեյլերբեյիի, Բոսնիայի դեֆթերդարի և Հերսեգի բեյի կուլերի ռոճիկները վճարելու համար ապահովված ակչեից։

Լրիվ տարվա ընթացքում կատարված ծախքերը հետևյալներն են.

— Փոքր ռուզնամեջիի[9] գրասենյակում գրանցված և թվով 2301 մարդուց բաղկացած փադիշահական ասպանդակի աղաների, չավուշների և այլ նշանավոր անձերի լրիվ տարեկան ռոճիկները՝ 573 քիսե։

— 19843 մարդուց բաղկացած սիփահիների, սիլահդարների,

աջ և ձախ ուլուֆեջիների, աջ և ձախ ղարիբների[10] լրիվ տարվա ռոճիկն է 3116 քիսե.

— 2465 մարդուց բաղկացած կափուչի կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը կազմում է 180 և կես քիսե.

— Աջեմի օղլանների[11], բոստանների օղլանների[12] և բալթաջի կուլերի[13], որոնք թվով 13826 մարդ են, լրիվ տարվա ռոճիկն է 442 և կես քիսե.

— 5128 մարդուց բաղկացած ջեբեջի կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 264 և կես քիսե.

— 1455 մարդուց բաղկացած թնդանոթաձիգ կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 111 և կես քիսե.

— 320 մարդուց բաղկացած թնդանոթի կառապանների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 27 և կես քիսե.

— Թվով 3217 թամբագործ կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 195 և կես քիսե.

— Կայսերական խոհանոցի 1321 ծառայողների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 73 քիսե.

— 735 արհեստավոր կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 40 քիսե.

— 221 խալաթի դերձակ կուլերի լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 10 քիսե.

— 909 վրանի նվագողների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 55 քիսե.

— Դրոշակի 100 նվագողների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 12 և կես քիսե.

— Դիվանի 35 ջրկիրների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ երեք քիսե.

— Միայն մի մարդ մնացած եվրոպացի խմբի տարեկան ռոճիկը՝ 10600 ակչե.

— Վարաթի բերդի 717 բերդապահների լրիվ տարվա ռոճիկը՝ 227 քիսե։

Ներկայումս գրանցված և ռոճիկ ստացող բոլոր կուլերին ընդամենը վճարվում է 9206 քիսե ռոճիկ։

— Ներկայումս արքունական նավաշինարանում (թերսանե) եղած 50 նավերի (կատարղա) բոլոր կարիքների և ակչեյով թիավարների վարձի և բեյլիք (պետական) գերիների հացի, կայսերական նավատորմի 13 կալիոնների[14] նավաստիների վարձի և այլ կարիքների համար կանխիկ դրամով վճարվում է 988 և կես քիսե.

— Օջաքլըքներից իբրև ավարիզ առնված թիավարներին վճարում է 621 և կես քիսե ակչե։ Այս ծախսերին ավելացնելիք նավաշինարանի սարքավորանքը կազմում է 1609 քիսե։ Սակայն վերոհիշյալ 621 քիսեն օջաքլըքի անվան է պատկանում և չի մտցված

եկամտի և ծախսերի մեջ, միայն նավաշինարանի ընդհանուր ծախսը իմանալու համար է, որ այստեղ այդ մասին բացատրություն տրվեց։

— Արքունական խոհանոցի կարիքների համար, բացի Եգիպտոսի իրսալիեյից[15] ամբողջ տարին ծախսվում է 965 և կես քիսե.

— Քաղաքապետության ծառայողների համար, թե՛ նրանց ռոճիկների և թե՛ հին պալատի, Իբրահիմ փաշայի պալատի և Ղալաթայի պալատի մսի և այլ կարիքների համար ամբողջ տարին ծախսվում է 724 և կես քիսե.

— Կայսերական ախոռի հատկացումների համար, բացի Արփա էմինի[16] և օջաքլըքների միջոցով կատարված ծախսերից, ծախսվում է 254 և կես քիսե.

— Ստամբուլի աղայի միջոցով, օջաքլըքներից բացի ամբողջ տարին ծախսվում է 114 և կես քիսե.

— Գավառական գանձարանի միջոցով խալաթի ատլասի և այլ իրերի համար ամբողջ տարին ծախսվում է 225 քիսե.

— Արքունի պալատի կանանոցի (էնդերուն) համար բազմատեսակ դիպակի, ասվիի և ատլասի ծախսերը ամբողջ տարին կազմում են 150 քիսե.

— Ենիչերիների համար ասվիի և աստառի արժեքը ամբողջ տարին՝ 436 և կես քիսե.

— Ենիչերիների համար մսի արժեքը ամբողջ տարին 210 և կես քիսե.

— Էդիրների և պալատի տղաների (ղուլամ) համար ամբողջ տարին 46 քիսե.

— Սեքբանների փոի համար անհրաժեշտ ալյուրի արժեքը ամբողջ տարին 25 քիսե.

— Ղրիմի խանի և Կալղայի[17] սալյանեի համար որոշ միրմիրանների և ծովային բեյերի սալյանեի համար ամբողջ տարին 400 քիսե.

— Նվիրական Հաջջի համար ամբողջ տարին 139 և կես քիսե.

— Արքայական սովորությունների, ներբողի, գովասանքի և սովորությունների, շնորհումների և ճանապարհածախսերի համար ամբողջ տարին 50 քիսե.

— Կարամանի էյալեթում վառոդ պատրաստելու համար ամբողջ տարին 10 քիսե.

— Թոշակի անցածների և աղոթքով զբաղվողների, ինչպես նաև որոշ բերդերի զինվորների համար ամբողջ տարում 1911 քիսե.

— Մի քանի մուկաթաա ստանալու, բրնձի մշակույթի և մու-

կաթաաների ծախսերի, մզկիթների, վակրֆների և մենղիլների ձիերի ծախքերի համար ամբողջ տարին 427 և կես քիսե.

— Պետական մսագործների աղնամի (ոչխարի) տուրքերը, որը հատկացված է արքունական խոհանոցի, հին պալատի, Իբրահիմ փաշայի պալատի, Ղալաթայի պալատի և ենիչերիների պետերի համար, ամբողջ տարին 188 քիսե։

Ներկայումս բոլոր ծախսերի գումարը հավասար է 16400 քիսե ակչեի, որը գերազանցում է եկամտի գումարից 2000 քիսեով։

Գրվել է 1064 (1653) թվականին։

(հատ. II, էջ 304—307)

ԱՇԱՐԻ (ՏԱՍԱՆՈՐԴ) ԵՎ ԽԱՐԱՋԻ ՀՈՂԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՏՎՈՂ ՇԵՅԽ-ՈՒԼ-ԻՍԼԱՄ ԷԲՈՒՍՈՒՈՒԴ ԷՖԵՆԴԻԻ ՆՎԻՐԱԿԱՆ ՖԵԹՎԱՆԵՐԸ[18]

ՀԱՐՑ. Ի՞նչ է տասանորդային և խարաջային[19] հողը, շնորհ արե՛ք մանրամասնորեն բացատրել.

ՊԱՏԱՍԽԱՆ. Եթե իմամը մի երկիր նվաճելով նրա հողերը բաժանի հաղթողների միջև, այդ հողերի համար տրված պարտավորությունը, հարկավ տասանորդ է, որովհետև մուսուլմանների համար տրված պարտականությունը չի կարող լինել սոսկ ապրուստի միջոց։ Եթե նվաճման ժամանակ [հողը] քյաֆիրների ձեռքում է եղել, տեղն ու տեղը տրված որոշումով, հողը պահպանվում է իբրև սեփականություն։ Այդ հողում նշանակվածը, հարկավ, խարաջ կլինի, չի կարող տասանորդ լինել, որովհետև տասանորդը բովանդակում է նաև բարեպաշտություն, իսկ քյաֆիրը արժանի չէ դրան։ Խարաջի մի մասը ըստ հողաբաժնի է, տարեկան որոշ չափով ակչե է առնվում, մի մասն էլ ըստ եկամտի ստացվածի (եկամտի) կամ տասանորդն է, կամ արժեքը, որը նշանակում է ըստ հողի բերրիության աստիճանի՝ մինչև կեսը։

Այս երկրի, այսինքն՝ Ռումելիի, հասարակության հողերը ո՛չ տասանորդային են և ո՛չ էլ խարաջային, այլ երկրին պատկանող հողեր են, որոնք իրենց տերերին չեն տրվում իբրև սեփականություն, այլ տրվում են ժամանակավոր օգտագործման կարգով։ Դրանց [հողերի] ըստ հողաբաժնի և ըստ եկամտի խարաջները տալիս են սիփահիներին, [հողը] մշակում են, բայց չեն կարող վաճառել կամ սեփականացնել. [մշակողը] եթե զավակ ունենա, սա ևս հոր նման հող կմշակի, բայց [հողը] չի անցնում ժառանգորդներին։ Տասանորդային հողերն ու խարաջային հողերը իրականու-

թյան մեջ իրենց տերերի սեփականությունն են, որոնք օգտվում են այդ հողերից, որպես իրենց կալվածքի։

...ՀԱՐՑ. Եթե մի երկրում տասանորդի փոխարեն յուրաքանչյուր չիֆթից հնուց ի վեր առնվել է որոշ քանակի հացահատիկ, այդ երկրում թիմարատեր սիփահիների այդ կարգի տասանորդի փոխարեն առած հացահատիկը արդյոք հալալ կլինի՞։

ՊԱՏԱՍԽԱՆ. Այն հողերը, որոնք երկիրը նվաճելիս բաժանվել են նվաճողների միջև և որոնցից առնվում է շարիաթական տասանորդ և կամ այն հողերը, որոնք իմամի որոշումով թողնվել են իսլամ ընդունողներին, այդպիսի հողերը չեն կազմում երկրի հողերի մեծ մասը։ Քյաֆիրների վրա խարաջ է նշանակվում ըստ շնչի և, բացի այդ, խարաջ է նշանակվում նաև իրենց ձեռքում ունեցած հողի համար։ Խարաջը նշանակվում է ըստ հողի բերրիության աստիճանի, տասից մեկ, ութից մեկ, ավելի կամ պակաս։ Եթե հիշված վայրերը տասանորդային հողեր են, տասանորդից ավելին առնելը հալալ չի լինում, իսկ եթե խարաջային հողեր են ու խարաջ է նշանակվում, և եթե այս հողերը կարող են [ավելին] դիմանալ, արտոնված է այդպիսի հողերից առնել ավելին։

(հատ. II, էջ 302—303)

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՒՄ ԵՂԱԾ
ԹԻՄԱՐՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Երկրում ընդհանուր առմամբ զեամեթը 20 հազար ակչե է, ամենապակասը՝ 20 հազար, եթե ավելի լինի [դրանից] 20 հազար ակչեն կըլըջ, իսկ մնացածը հիսս է համարվում։ Ռումելիում եղած թիմարների կըլըջը երկու տեսակ է, մեկը վեց հազար ակչե, մյուսը՝ երեք հազար։ Օրինակ՝ Ռումելիում եղած բեյլերբեյիները տալիս են մինչև 5999 ակչեով փոխանցված թիմարները և իրենց կնիքով կնքված բերաթները[20]. 6000 ակչե լինելու դեպքում բեյլերբեյիները բերաթ չեն տալիս, այլ տալիս են գրություն (թեզքերե)[21] և ուղարկում երջանիկ Ասիթանե (Ստամբուլ)։

Անատոլիայի, Ջեզայիրի և Կիպրոսի էյալեթներում կըլըջ թիմարը 5000 և 2000 ակչե է։ Մինչև 4999 ակչեի [թիմարները] բեյլերբեյիներն են բաժանում և բերաթները տալիս իրենց կնիքով, իսկ 5000 ակչե լինելու դեպքում, բերաթ չեն տալիս, ինչպես վերևում նշվեց, այլ տալիս են թեզքերե, որով և ստացվում է բերաթը [Ստամբուլից]։

Բասրայի, Դիարբեքիրի, Էրզրումի, Շամի [Դամասկոս], Հա-

լեպի, Բաղդատի և Շեհրի Զորի էյալեթներում կիրառվում է Ռումելիում գործող կարգը։

Կարամանի, Մարաշի և Ռումի (Սվազ) բեյլերբեյիները իրենց բերաթներով տալիս են մինչև 2999 ակչեի թիմարներ, իսկ 3000 ակչե լինելու դեպքում, թեղերքեով ուղարկում են Ստամբուլ։ Եթե թիմար ստացողը չի հրաժարեցված և թիմար է ստացել նախնական կարգով, նրան բերաթի փոխարեն տալիս են թեղքերե, որովհետև օրենքով բերաթը սկզբում տրվում էր Ասիթանեից։

Օրենքի համաձայն սիփահիի որդիները ևս իրենց հոր սկզբնական բերաթները պետք է տանեն Ասիթանե և (բերաթը) այնտեղից ստանան։ Բեյլերբեյիների կողմից բերաթ եղած թիմարները տրվում են երջանիկ Ասիթանեից և սերդարների կողմից, հետո դեֆթերխաներից թեղքերե է տրվում և բերաթ լինում։ Սրա պատճառն այն է, որ մի քանի տարուց ի վեր արշավանքներ են տեղի ունենում դեպի Արևելք և Արևմուտք, բեյլերբեյիները իրենց տեղերում չեն լինում և շարժման մեջ են գտնվում։

Ինչպես բացատրվեց, բեյլերբեյիների կողմից բերաթ եղած թիմարներից բացի, երջանիկ Ասիթանեից ուլուֆե (ռոճիկ) ունեցող կամ թիմարի իրավունք ունեցող մարդկանց բերաթ է տրվում և հաստատվում հրամանով։ Երբեմն երջանիկ Ասիթանեում թեղքերե է գրվում և բերաթ լինում, երբեմն էլ բեյլերբեյիին է ուղարկվում նախապես տրված հրամանը, որից (բեյլերբեյիից) եկած թեզքերեով բերաթ է լինում Ստամբուլում։

Բեյլերբեյիների բերաթներով տրված թիմարները անունների մատյանում կոչվում են առանց թեզքերեի [թիմարներ]։

Իսկ իրենց (բեյլերբեյիների) բերաթներով չտրված, այլ թեզքերեով տրված և պետության մայրաքաղաք ուղարկված ու ներկայացված թիմարները կոչվում են թեզքերեով թիմարներ։ Վեսսելում։

(հատ. II, էջ 304)

ՖԵՐՀԱԴ ՓԱՇԱՅԻՆ[22] ՇՆՈՐՀՎԱԾ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՏՐՎԱԾ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԿԱՎԱԾԱԳԻՐԸ

Սույն կայսերական նիշանի հրամանը հետևյալն է...

Փաղիշահական գրություններին ու հրովարտակներին հատուկ երկար նախաբանից և Ֆերհադ փաշայի գործերն ու արժանիքները թվարկելուց հետո նշվում է, որ Ֆերհադ փաշան շատ գեղատեսիլ, հոյակապ և նվիրական մի մզկիթ է կառուցել Կաստեմունի քաղաքում։

«...Կաստեմունի քաղաքում վեց հազար ակչեով գրանցված Սարկավան անունով գյուղի բերքերը, վերոհիշյալ մզկիթում ծա-

ռայոցների ծախսերին հատկացնելու համար, Ֆերհադ փաշան դիմում ներկայացնելով խնդրել է, որ բարեգթորեն այդ գյուղը իրեն տրվի՝ սեփականության իրավունքով։ «Իմ բարձր գթության և փադիշահական բարերարության համաձայն... հիշյալը իր բոլոր շարիաթական իրավունքներով և սովորութային հարկերով իբրև սեփականություն շնորհեցի վերոհիշյալին [Ֆերհադ փաշային] և, տալով այս բարեբաղդ կալվածագիրը, հրամայեցի, որ սրանից հետո վերոհիշյալ գյուղը իր որոշյալ սահմաններով և այդ սահմանների մեջ եղած խաս-չիֆլիքը, հողերն ու ցանքսերը, լեռները, գետերը, ծառերը իրենց հարակից ենթակա մասերով, պատրաստ եղածներով և փոխվածներով[23], հեյթ-ուլ-մալը, պատրաստի և բացակա հարստություններով, բաղհավան, հանցանքի և ոճիրի, ոչխարի և հացահատիկների հարկերը և բոլոր շարիաթական ու հանրային իրավունքները, ինչպես նաև սովորութային հարկերը, առանձին մասերով կամ ընդհանուր կարգով, սերնդից-սերունդ նրա [Ֆերհադ փաշայի] անձնական սեփականությունն ու իրավունքն է... մինչև որ Աստված ինքը ժառանգի հողն ու նրա վրա գտնվողներին, ու նա է ժառանգների լավագույնը»։ Նա՝ Ֆերհադ փաշան, սեփականության բոլոր տեսակներով սեփականատեր է։ Եթե ցանկանա՝ կվաճառի, եթե ցանկանա՝ կնվիրի, եթե ուզենա՝ վակֆ կտա։

Այդ մասին իմ զավակները և հետագա փառապանծ սերունդները, բարձր կարողության տեր վեզիրները, բարեպաշտ մենակյացները, բոլոր առաքինիներն ու բարեպաշտները, բոլոր ընտիր և հասարակ իրերի [ապրանք, հարստություն] սեփականատերերը, գործակալները, վերջապես ոչ մի անձ և ոչ մի արարած, հավիտյանս չպիտի միջամտեն և արգելք չպիտի լինեն այս որոշման գործադրմանը։ Եթե որևէ մեկը փոփոխի, խախտի կամ ջնջի [այս որոշումը]... թող Աստծու առաջ մշտապես հանցավոր և մեղավոր լինի։

(հատ. II, էջ 275—286)

ՍԱՖՐԱԶԱՄ ՆԵՍՈՒՀ ՓԱՇԱՅԻՆ[24] ՇՆՈՐՀՎԱԾ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԵՎ ՀՈՂԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՏՐՎԱԾ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԿԱԼՎԱԾԱԳԻՐԸ

Սույն կայսերական նշանի հրամանը այս է որ... ...Խուդավենդիգյարի սանջակում[25], Ակհիսարի սանջակում հազար ակչեով գրանցված գյուղերը, և նույն սանջակի Կարահիսարնալլու նահիյեում հազար ակչեով գրանցված գյուղերը, նոր համառոտ և ընդ-

դարձակ գեֆթերներում[26] արձանագրված բոլոր հացահատիկներից և բերքերից գանձվող շարիաթական ու սովորութային հարկերը[27], բենաքի, մյուլերրեդի, բաղհավայի և հողի թափուի հարկերը[28], ինչպես նաև [այդ գյուղերի] սահմաններում գտնվող հողերը, արոտավայրերը և խոտհարքները, նաև դրանց կից եղած վայրերը, շենքերը և ավերակները, մարգագետիններն ու անմշակ վայրերը, «ինչ որ հիշված է կամ չի հիշված, ինչ որ գրված է կամ չի գրված» [բոլորը] շնորհեցի [Նեսուհ փաշային] իբրև սեփականություն և [դրանց] կալվածագիրը տալով, հրամայեցի, որ վերոհիշյալ գյուղերի վրա, վերևում նշվածի համաձայն, [Նեսուհ փաշան] անձնական կալվածքի և սեփականության իրավունք ունի, կարող է տիրանալ իր ցանկացած ձևով, եթե ցանկանա՝ կծախի, եթե ուզենա՝ կարող է ուրիշին նվիրել, եթե նպատակ ունենա, կարող է վակըֆի տալ։ Այդ մասին իմ սուլթանական գերդաստանը, նրա ճյուղերն ու գլխավորները, իմ նվիրական խալիֆայության հետնորդներն ու հաջորդները, Դիվանի բարձրաշնորհ վեքիլները, այանները, էմիրները, կալվածների դեֆթերդարները և այլ անձինք, բարձրաստիճան ու հասարակ մարդիկ արգելք չլինեն, չխանգարեն և ոչ մի կերպ չմիջամտեն։ Եթե որևէ մեկը [այս հրամանը] փոփոխի, խախտի կամ ջնջի, թո՛ղ հանցավոր ճանաչվի բարձրյալն Աստծու առաջ։ Թո՛ղ այդպես գիտենան։ Այս կալվածագրի բովանդակությունն ու անունները հաստատվեցին իմ փառավոր նշանով՝ փադիշահական թուղրայով։ Թո՛ղ վստահեն բարձր նիշանին[29]։

(հատ. II, էջ 283—285)

ՇԱՆԻ ԶԱԴԵՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ-ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԵՎ ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Շանի Զագեն իր տարեգրային դեպքերի շարքում բավականաչափ նյութեր է տալիս նաև XVIII դարի վերջի և XIX դարի սկզբի Թուրքիայի և նրա ժողովուրդների սոցիալ-տնտեսական դրության մասին։

Անհրաժեշտ է նշել, որ տարեգիրը այդ հարցերը շոշափում է ոչ թե երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքի իր կատարած ուսումնասիրությունների կամ դիտումների հիման վրա, այլ որպես արքունական-պետական տարեգիր, որի պարտականությունն էր «պատմության» տարեգրություններում նշել փադիշահական բոլոր հրամանագրերն ու կարգադրությունները, տալ նրանց պատճենը նույնությամբ։

Հատկանշական է, որ Շանի Զագեն, ի տարբերություն նույն ժամանակի պատմագիր-տարեգիր Ջեվդեթ փաշայի, կարծեք թե ձեռնպահ է մնում իր կարծիքն ու տեսակետները հայտնելու ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական կյանքին վերաբերող հարցերի մասին։ Մինչդեռ պատմագիր-տարեգիր Ջեվդեթ փաշան, գրեթե միշտ, վերլուծելով պետական-քաղաքական և տնտեսական-կենցաղային